

РЕЛІГІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРАКТИЧНИЙ ВИЯВ СВОБОДИ БУТТЯ РЕЛІГІЇ

Проблема свободи буття релігії в суспільстві – багатоаспектна.

З одного боку – це ряд важливих питань, які заторкують різні грані релігійної свободи в особистісному суб'єктивно-екзистенціальному й суб'єктивно-діяльнісному вимірі, а з другого – свободу функціонування релігійних спільнот, їх інституцій. Іншими словами, мова йде як про внутрішній аспект свободи релігії, який ми визначаємо як свободу віросповідання, так і про зовнішній (публічний) її вияв – приватного чи організованого сповідання релігії, вільної релігійної діяльності спільноти віруючих – свободу церкви.

В термінологічному плані вважаю за необхідне зауважити, що автор розглядає свободу релігії як один з найважливіших компонентів структури свободи совісті. Наголошу, що ці поняття тісно взаємопов'язані, але не є тотожні. Частина дослідників цих проблем розглядає поняття «свобода совісті» і «свобода релігії» як тотожні, посилаючись при цьому на зміст окремих міжнародних правових документів, зокрема Загальну декларацію прав людини, Європейську конвенцію прав людини та інші.

Поняття «свободи совісті» за своїм змістом охоплює широку сферу духовного, філософсько-світоглядного (в т.ч. і релігійного) буття людини, в якому вона самовизначається і самореалізується. Поняття ж «свобода релігії» постає як свобода вибору в системі релігійних ціннісних координат і самоствердження особистості в релігійній площині свого самовизначення. Можна сказати, що в цьому аспекті «свобода релігії» – це «свобода совісті» в її релігієзнавчому прочитанні. І вона виявляє себе не в контексті позитивного чи негативного ставлення до релігії, її сприйняття чи заперечення.

Свобода релігії – це вільне, без будь-якого (світського чи релігійного) примусу, завізоване власною совістю самовизначення особистості щодо певних релігійних цінностей, орієнтирів та самореалізація, життєве самоствердження на їх основі. Тобто, це є вільний вибір людиною релігійних координат смислу свого буття і його реалізація.

Ще одне зауваження у цьому зв'язку. Складовою структури свободи релігії є свобода церкви. Поняття «свобода церкви» характеризує соціально-правові можливості діяльності релігійних спільнот, їх інституцій, вільного виконання ними своїх функцій і ролі, їх автономію і незалежність. Воно охоплює широкий спектр проблем як суцільно релігійної, культової діяльності віросповідної громади, так і позакультової – господарської, економічної, фінансової, суспільно-корисної тощо.

Свобода церкви структурно охоплює і свободу створення релігійних спільнот, інституцій, свободу діяльності та управління. Зауважимо, що специфіка загально-методологічного підходу до розкриття сутності даної проблеми полягає не в простому механічному перерахуванні набору структурних елементів явища, що піддається релігієзнавчій рефлексії, а осмислення їх складної діалектичної взаємодії, взаємозалежності.

Поняття «свобода церкви» характеризує певний вид суспільної свободи, який тісно пов'язаний з публічним виявом свободи віросповідання особистості. На концептуальному рівні свобода церкви постає як дериват віросповідної свободи індивідів.

Ці зауваги термінологічного плану надзвичайно важливі для подальшої експлікації запропонованої проблеми.

Потреба в життєвосмислових основах буття, в «істині як альтернативі ілюзій» є визначальною рисою духовного ладу особи. Найбільш відчутно це проявляється у сфері релігійного самовизначення, пошуку власного шляху до Бога. І в цьому аспекті однією з важливих умов віднайдення сенсу життя, його світоглядного, ціннісного оформлення є «свобода як людська форма самодетермінації буття».¹ У кожному акті релігійного вибору як внутрішньої інтенції закладена потенція зовнішньої демонстрації «самості», самореалізації індивіда на основі вибраних релігійних орієнтацій, цінностей, які набули «особистісного змісту» і спонукають його до діяльності, творчого самоствердження в площині свого вибору. В нашому випадку релігійні переконання, віра як результат

¹ Див.: Москаленко А.Т., Сержантов В.Ф. Смысл жизни и личность. – Новосибирск, 1989. - С.8.

самовизначення утворюють чіткий мотиваційний каркас подальшої самореалізації. Вони стають своєрідними детермінантами життєдіяльності особистості.

Разом з тим релігійна віра, цінності, орієнтири можуть залишатися «річчю в собі» якщо індивід не буде діяти на їх основі.

Тому надзвичайно важливе значення має саме «зовнішнє сповідання релігії», яке християнство вважало і вважає за суттєву ознаку вияву християнської совісті і розглядає як необхідну умову перебування у християнстві (Рим. 10:10-11). До речі, ще в перші десятиліття свого існування християнська церква звертала увагу на те, що справжня релігійна совість не може існувати «потаємно, а має виявляти себе зовні». Більше того, вона визнавала єретиками тих із адептів християнства, які заперечували необхідність зовнішнього вияву своїх релігійних переконань, вважаючи достатньою лише внутрішню (у совісті) належність до християнства.

У даному контексті варто нагадати думку німецького дослідника проблем історії свободи релігії і релігійної самореалізації Л.Шмідта, який писав: «Свобода віри, як і свобода думки, проявляє себе не у безсловесності: вона полягає у свободі виявляти себе, а засіб цього вияву суть слово, культ, письмо».¹

Отже зовнішня (публічна) маніфестація особистістю своїх релігійних переконань і узгодження з їхньою суттю своїх вчинків, дій, життєдіяльності є одним із найважливіших аспектів свободи релігії – релігійної самореалізації.

Підкорення вільно вибраним і усвідомленим релігійним цінностям, ідеалам, які набули суб'єктивно-особистісного змісту, статусу віри, їх активний зовнішній вияв: *участь в релігійних обрядах, культових діях, публічна пропаганда, поширення основ віри, побудова своєї життєдіяльності на релігійних принципах* – є головними складовими структури самореалізації віруючої людини.

Долаючи свою суб'єктивність, вона пізнає, що її цінність – не стільки в ній самій, у сфері автономного «я», а в самоздійсненні, самоутвердженні.

Як і в процесі світоглядного самовизначення індивіда, так і під час його творчої самореалізації, обов'язковими структурними елементами останньої є мотив, воля, релігійні ціннісні орієнтації, настанови, ідеї. Вибір тут за своєю суттю спрямований на форму дії, активного вияву власних переконань, віри.

Самореалізація також потребує вольового акту, причому він значно сильніший, ніж, скажімо, в процесі самовизначення. Чим сильнішою є воля людини, тим краще для самореалізації її.

«Релігійна самореалізація» індивіда як поняття розкриває сутність зовнішнього прояву свободи релігії, постає як складний феномен людського буття. Прагнення, порив особистості (зокрема віруючої) до самореалізації лежать в основі її життя. Вона його видиме втілення.

В широкому розумінні самореалізація – це одночасно спосіб формування життєвої мети, засіб досягнення її і результат. Самореалізація особистості, як слушно зауважив М.К.Мамардашвілі, це «спосіб повернення до себе із відчуження, повернення до самості».²

Таким чином релігійна самореалізація в кінцевому вимірі – це результат вільного процесу, що проходить на міцному ґрунті усвідомлених сакралізованих цінностей, ідей, інтересів, які людина втілює, опредмечує у практичній життєдіяльності.

Самореалізація індивіда у релігійній сфері людського буття потребує і «особистісної здатності», тобто сукупності таких якостей, як знання, досвід, витримка, самовладання, рішучість, достоїнство. До речі, останнє тісно пов'язане із свободою совісті, і з таким її важливим аспектом, як самореалізація, адже саме в процесі самоутвердження особистості усвідомлюється власна самоцінність. Достоїнство є результатом цього самоусвідомлення. Це – фундамент формування особистості, а також своєрідне відображення її глибокої віри і переконаності в правильності свого світоглядного і життєвого вибору, а водночас в тому, що жодним своїм вчинком вона не піде проти своєї совісті.

Важливим елементом «особистісної здатності» в процесі самореалізації є самообмеження. Воно постає як суб'єктивно-особистісна, добровільна спонука, як

¹ Див.: Schmidt L. Die Ethik der altera Grichen. – Berlin, 1882. – Bd. 1. – S.13.

² Див.: Классический и неклассический идеалы рациональности. – Тбилиси, 1984. – С.5.

внутрішня інтенція свідомості, що ґрунтується на індивідуальних релігійних переконаннях, потребах, інтересах, на аналізі і врахуванні об'єктивних обставин, умов, можливостей самореалізації. Самообмеження є важливою складовою життєдіяльності особистості. В процесі самореалізації воно виявляє, актуалізує себе через самоконтроль, самовладання, самопримус, терпимість.

Тим більше, що самореалізація, самоутвердження особистості, зовнішній вияв нею своїх релігійних переконань, як правило, відбуваються в релігійній общині, хоча цей процес може проходити приватно, поза об'єднанням віруючих.

Релігійне об'єднання є вільне і добровільне утворення громадян – одновірців, діяльність якого регулюється законом.

Одним із важливих моментів у процесі релігійної самореалізації є подолання зовнішнього примусу, впливу «авторитарного слова», звільнення від нього, солідаризація із «словом, внутрішньо переконливим», тобто цінностями, вірою, набутими в процесі вільного самовизначення.

Адже немає нічого більш суперечливого в контексті свободи совісті, як мислити інакше, ніж діяти, і діяти інакше, ніж мислити. Продиктоване «мислення, – як справедливо наголошував І.О.Ільїн, – є ілюзія мислення, симуляція думки... Нав'язана молитва, яка виголошується без участі вільного серця, є жалюгідна видимість молитви, лицемірство, яке прагне обманути людей і Бога».¹

Таким чином свобода релігії набуває свого актуального (суспільного) буття в момент релігійної самореалізації.

Самореалізація особистості потребує комплексу соціальних, правових, економічних гарантій, які забезпечували б можливість їй вільно діяти у відповідності зі своїм світоглядним вибором. Йдеться про правовий захист процесу самореалізації віруючої особистості, а також релігійних спільнот. Свобода релігії в її правовому оформленні виражає собою «конкретні умови, які потрібні, щоб люди усвідомили свою гідність і реалізували свої можливості».²

Такі умови створює держава через відповідні закони, інші нормативні акти, які унеможливають зовнішній примус, насилля над совістю індивіда в процесі його самореалізації, забезпечують її вільний вияв.

Держава встановлює також межі дозволеного у справі публічної реалізації свободи релігії: вчинки, діяльність індивіда у відповідності зі своїм релігійним самовизначенням. Якщо для останнього право постає формальним, зовнішнім, то для процесу самореалізації воно є необхідним, тому, що в дозволяючому і забороняючому контексті стосується сфери взаємодії віруючої особистості з іншими людьми (віруючими і невіруючими), державними інституціями, релігійними організаціями, спільнотами секулярного спрямування.

Право в даному плані покликане охороняти совість особистості від зовнішнього силового (авторитарного) спонукання в процесі її самореалізації як з боку держави, так і з боку інших людей, політичних, релігійних спільнот.

Правові основи свободи совісті як «принципи громадського права» глибоко коріняться в моральній вимогливості суспільства.

Чим ширше визначається свобода релігії, тим більша потреба в тому, щоб люди в процесі самореалізації, своєї діяльності вели себе відповідально. Таким чином, і в релігієзнавчому, і в правовому аспектах свобода релігії з необхідністю передбачає відповідальність. Це насамперед відповідальність перед самим собою, своєю совістю за свій вибір і відповідальність перед суспільством, державою, іншими людьми за свої вчинки, дії, поведінку, здійснювані на основі світоглядного вибору.

Відповідальність як філософсько-соціологічне поняття «відображає об'єктивний, історично конкретний характер взаємовідносин між особистістю, соціальною спільністю, державою, суспільством з точки зору взаємних вимог, що ставляться до них».³ В індивіда відповідальність формується як результат цих вимог (правових, моральних). Інтеріоризовані особистістю, вони стають важливою основою мотивації відповідальних дій її. Таким чином, свобода совісті (релігії), її буття знаходиться в нерозривному зв'язку з відповідальністю.

¹ Див.: Ильин И.А. Путь к очевидности. – М., 1913 – С.370, 371.

² Див.: Релігійна свобода і права людини. В 2-х т. – Т.1. – Львів, 2000 – С.308.

³ Див.: Философский энциклопедический словарь.– М., 1989.– С.469.

Проблема відповідальності набуває особливого значення саме в процесі самореалізації віруючої особистості, в площині її стосунків з іншими людьми, суспільством, однак ця відповідальність не одностороння, вона передбачає взаємовідповідальність. Ступінь відповідальності визначається ступенем розвинутоності всіх структурних компонентів активності особистості, рівнем її свободи.

Відповідальність задає межу саморегуляції в процесі самореалізації, індивідуального розвитку особистості: чим ширша зона духовного суверенітету індивіда, його поведінки, чим вільніший він у своєму самовизначенні, тим ширшою є зона відповідальності. Можна сказати, що остання є певною платою людини за свободу, за можливість діяти самостійно, у відповідності зі своїми релігійними переконаннями, ціннісними орієнтирами.

Розвиток особистості, сприяє в кінцевому підсумку зміцненню духовного потенціалу суспільства. Інакше кажучи, свобода совісті (релігії) є необхідною умовою, фактором становлення, духовного, творчого розвитку не тільки окремої особистості, а певним чином і суспільства.

Говард Біддулф (Howard L. Biddulph) (Прово, США)

RELIGIOUS TOLERATION AND TOLERANCE IN NEW UKRAINE PERSPECTIVES OF AN OUTSIDE OBSERVER

This brief essay is the attempt of a friendly outsider to assess the condition of state toleration of religious minorities and social tolerance among religions in the new Ukraine. Although I may be exercising imprudence, this paper also succumbs to the temptation to suggest how certain problems might be ameliorated.

After spending thirty years as a professor in American and Canadian universities studying the politics and government of the old Soviet Union, I was residing in Kyiv, not far from Maidan Nezalezhnosti, during the memorable events of ten years ago when Ukraine began its historic, but incredibly complex transition. Some scholars have referred to it as the “quadruple transition,” (1) the transition to independent statehood; (2) the transition to political democracy, (3) the transition to a market economy, and (4) the recovery of Ukrainian nationhood. (D’Anieri, et. al.: 1999, 3-6; cf. A. Motyl: 1993, 51-75.)

My wife and I lived in Kyiv during the momentous events of the three succeeding years, making the acquaintance of people throughout the territory of what became overnight the second largest country in Europe. We followed closely domestic and international events involving the new Ukraine, and lived through the years of hyper-inflation which impoverished large sectors of the population. During our residence in Kyiv, the first peaceful transition of political power in the post-Soviet world occurred, after Leonid Kuchma defeated incumbent President Leonid Kravchuk in the election of 1994.

The Religious Renaissance.

It was the great religious renaissance that most intrigued and heartened us during the transition to the new Ukraine. There were three notable aspects of this phenomenon. The first, was an incredibly broad searching for religious meaning among both the intelligentsia and the general populace that we witnessed during previous visits in the 1980s, and which was still evident in the early 1990s. (Biddulph: 1996a, ch. 1-2.) The second, was the legal reinstatement of two previously banned major national churches--the Ukrainian Autonomous Orthodox Church, and the Ukrainian (Greek) Catholic Church. Orthodoxy split into three churches who, together with the Ukrainian (Greek) Catholics constituted the traditional churches of the new Ukraine. (T. Kuzio: 1997; cf. S. Plokyh: 1998.) The third aspect, was the onslaught of foreign missionaries from Europe and America, Asia, and the Middle East, who brought new religious movements (NRM) to Ukraine and other post-Soviet states. (Biddulph: 1999; Kolodny and Filipovich: 2001.)

Ukrainian scholars Anatoly Kolodny and Lyudmila Filipovich have summarized the dimensions of this religious renaissance during the first decade of the new Ukraine. Between 1991-2001, the